

Autodeterminació: la via catalana

Jaume Renyer i Alimbau

Aquest article –de prospectiva i no d’anàlisi jurídica– tracta sobre un hipotètic procés d’autodeterminació per si, arribat el cas, es proposa, aquest cop sí, una via catalana tenint en compte tant la vessant externa del seu exercici (relativa a les condicions d’exercici i reconeixement internacional), com la interna, enfocada a delimitar l’àmbit territorial i la configuració del subjecte col·lectiu que aspira a decidir el seu futur

Quan es va iniciar el procés de reforma estatutària a Catalunya, just després de les eleccions al Parlament del 2003, es divulgà des de la classe política autòctona la tesi segons la qual s’engegava un canvi institucional que es basaria en el consens entre totes les forces polítiques, l’estricta observança de la legalitat constitucional i que, per consegüent, aquestes premisses comportarien que les Corts espanyoles acceptarien, potser amb lleus retocs, allò que hagués decidit la cambra catalana. Hi havia entre els promotors de l’autodenominada via catalana (tots els partits llevat del PP) l’explícita voluntat de desmarcar-se, com més millor, de la forma i del fons del Pla Ibarretxe. Finalment, però, no hi ha hagut especificitat catalana, ni en el procediment seguit ni en el resultat obtingut, sinó un text harmonitzat segons els paràmetres comuns de les autonomies espanyoles sense avenços reals ni reconeixement nacional, retallat a plaer per les Corts generals amb la complicitat expressa dels principals partits catalans, i que encara està pendent de sentència, en el sentit més ample i del terme, per part del Tribunal Constitucional.

D’aquesta experiència recent –de la qual no se n’han extret encara totes les lliçons possibles– se’n deriva la constatació de la fragilitat dels discursos de construcció de poder polític elaborats des d’una perspectiva nacional catalana i el buit postestatutari en que es troba immersa la vida pública del país. Una sentència del Tribunal Constitucional que desvirtuï l’estatut aprovat pel poble de Catalunya serà interpretada per tothom com el punt i final a un procés autonòmic estructuralment obert i susceptible de progressives ampliacions competencials a favor de la Generalitat. Arribats a aquest punt s’entreveuen dues actituds polítiques: l’acatament de la sentència i la supeditació de nous canvis institucionals a la reforma de la Constitució o el plantejament efectiu d’un procés d’autodeterminació.

L'ASPECTE EXTERN: ELS REFERENTS INTERNACIONALS

Pel que fa als referents internacionals, cal tenir en compte que el dret a l'autodeterminació, quan el formularen el president nord-americà Wilson, des de l'òptica liberal, i el dirigent soviètic Lenin, des de l'òptica comunista, ambdós el consideraven com un principi apte per resoldre les aspiracions de les nacions sense estat i les minories nacionals que desestabilitzaven l'Europa dels imperis a començaments del segle xx. No pensaven pas en els pobles colonitzats d'Àsia i Àfrica: això va venir més tard, després de la Segona Guerra Mundial. La Carta fundacional de l'ONU del 1945

Els avatars del nou Estatut ens porten a constatar la fragilitat dels discursos de construcció de poder polític elaborats des d'una perspectiva nacional catalana

reconeix explícitament el dret a l'autodeterminació dels pobles i en generalitza l'abast. En canvi només tres anys més tard, la Declaració Universal de Drets Humans de l'any 1948, ja en plena Guerra freda entre els blocs occidental i soviètic, va obviar fer-ne una referència explícita. Les dues potències victorioses, tant l'URSS com els EUA, van congelar les fronteres dels estats europeus mentre que tutelaven la descolonització del Tercer món, procés respecte del qual les Nacions Unides es van pronunciar amb resolucions específiques diverses vegades, fet que ha estat utilitzat com a argument pels que volen reduir el dret d'autodeterminació a aquesta etapa històrica.

Els Pactes Internacionals de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966, ratificats expressament per l'Estat espanyol el 1977, no deixen lloc a dubtes sobre el significat universal i el caràcter imprescriptible del dret d'autodeterminació. El problema pendent és, com i qui identifica un grup humà com a poble o nació, i per tant titular del dret a l'autodeterminació i quin procediment s'articula per fer-lo efectiu. Les Nacions Unides han estat incapaces de resoldre aquestes mancances i convertir-se en un poder arbitral amb autoritat suficient per fer respectar les resolucions destinades a prevenir i solucionar els conflictes entre minories nacionals i estats. Només cal comprovar la manca d'autoritat i d'eficàcia que han demostrat en el cas del Sàhara Occidental a l'hora de fer realitat l'exercici del dret a l'autodeterminació que li ha estat reconegut al poble saharià en diverses resolucions. Amb tot, l'informe Ahtisaari (març de 2007) proposant al Consell de Seguretat la independència de Kosovo sota tutela internacional pot suposar un canvi en l'actuació de l'ONU.

Durant el segle xx el continent europeu ha estat una de les parts del món en la que de forma més reiterada s'ha pogut exercir el dret d'autodeterminació en forma de consultes populars¹ i on s'han produït processos de creació de nous estats apel·lant precisament a aquest dret. La Unió Soviètica i Iugoslàvia, que l'havien constitucionalitzat per bé que no el van deixar aplicar més que en el moment de la seva descomposició, avui han desaparegut i ja no poden aportar referents jurídics i polítics als pobles que encara estan pendents de poder decidir els seu futur per ells mateixos. Dins del món occidental el cas del Quebec, que per dos cops (1980 i 1995) ha celebrat referèndums per accedir a la sobirania, destaca per la modernitat i la singularitat del seu plantejament per accedir a la sobirania nacional, arran del qual s'ha generat la doctrina del dret a decidir, que no és ben bé el mateix que el dret d'autodeterminació. Es tracta d'una emanació del

principi general democràtic formulat per la Cort Suprema del Canadà mitjançant resolució interpretativa de 20 d'agost de 1998², de moment no traduïda en dret positiu, que obre la possibilitat de ser aplicada a altres qüestions nacionals pendents a Europa. Aquesta resolució, dictada a instància del govern federal, reafirma la legitimitat del Quebec per prendre la iniciativa unilateral de convocar un referèndum per accedir a la sobirania i exigeix que el resultat positiu de la consulta obtingui una majoria suficientment qualificada, obligant l'Estat a negociar l'aplicació del resultat i el Quebec a respectar els drets de les minories discrepants. Aquesta construcció jurídica pensada per resoldre un conflicte polític sobre el qual no hi ha antecedents jurisprudencials ni interns del Canadà ni internacionals ha estat menystinguda pels constitucionalistes espanyols³. En canvi, el projecte per un Nou Estatut per a Euskadi⁴, conegut popularment com a Pla Ibarretxe, s'hi inspira en molts punts del seu articulat, sobretot pel que fa a la iniciativa unilateral d'alteració de relacions Euskadi-Espanya, també en la necessitat de negociació posterior a la consulta popular sobre el règim de lliure associació i en recórrer al principi democràtic quan no hi ha altra font argumental per resoldre una situació no prevista per la Constitució vigent.

La Unió Europea⁵ –un cop passada l'onada de declaracions d'independència de les antigues repúbliques soviètiques en el període 1989-1991 i els conflictes de l'exIugoslàvia– ha prioritzat la integritat dels estats per sobre de les reivindicacions de les nacions sense estat que reclamen l'exercici del dret a l'autodeterminació. Els casos d'Alemanya, que ha fet ús del dret d'autodeterminació per reunificar-se i Txèquia i Eslovàquia per separar-se pacíficament, han estat considerats afers interns estatals sobre els quals les autoritats comunitàries no s'han pronunciat més que per acceptar-ne els resultats.

El projecte de Constitució europea pretén consolidar la immutabilitat de les fronteres interestatals que tan sols segueixen vigents als efectes administratius i polítics però ja no existeixen en termes econòmics. L'article 1.5 tracta com una qüestió d'ordre públic intern allò que realment és un conflicte polític i preveu mesures de suport, en termes de «seguretat nacional» a l'ordre estatal. La influència de les tesis del Partit Popular es perceben nítidament en aquest redactat la interpretació del qual, si arriba el cas, no pot consistir en permetre al si de la Unió règims d'excepció als territoris que plantegin per procediments democràtics la voluntat de secessió respecte d'un estat membre, com seria una eventual supressió de l'autonomia d'Euskadi o Catalunya.

L'actitud de la Unió Europea varia segons les situacions: així ha acceptat l'exercici del dret d'autodeterminació a la perifèria del seu territori (establint el requisit de validació del resultat –50 % de participació i 55% de vots favorables– en el cas de Montenegro el 21 de maig de 2006) i ha tutelat la proposta d'estatus definitiu de Kosovo presentada per l'enviat especial de l'ONU, mentre que en altres situacions ha apostat decididament per una de les parts (en el cas de Xipre a favor dels grecoxipriotes). Als estats candidats a la integració els imposa condicions democràtiques i d'implantació de l'economia de mercat, que es concreten en el cas de Turquia en mesures

Durant el segle xx el continent europeu ha estat una de les parts del món en la que de forma més reiterada s'ha pogut exercir el dret d'autodeterminació en forma de consultes populars

protectores de la minoria kurda, i en canvi no fa el mateix amb els estats membres que no respecten aquests mínims com és el cas de França. Cara a l'interior de la Unió, la regla general és el manteniment de la integritat dels estats, i els organismes comunitaris no disposen de facultats per prendre decisions per iniciativa pròpia al marge d'un estat membre implicat en un conflicte interior amb una minoria nacional. Les solucions que es puguin donar en aquests casos (secessió, federació, estat lliure associat) només seran acceptades des del punt de vista comunitari com a emanacions d'una decisió sobirania adoptada en el marc institucional d'un estat membre.

En el context europeu actual es poden observar tres vies a través de les quals els pobles sense estat propi poden plantejar les seves reivindicacions nacionals. En primer lloc, hi ha la via de la devolució, del restabliment de les institucions pròpies d'autogovern a les nacions que ja en el pas-

El projecte de Constitució europea pretén consolidar la immutabilitat de les fronteres interestatals que tants sols segueixen vigents als efectes administratius i polítics però ja no existeixen en termes econòmics

sat disposaren d'estat i que perderen aquesta condició per causa de guerres o d'acords d'integració, més o menys pactada, en un estat unificat (cas d'Escòcia). La devolució consisteix a apel·lar als anomenats drets històrics per recuperar la sobirania perduda. Als països anglosaxons, en els quals no hi ha text constitucional codificat i que es regeixen per la sobirania del Parlament, s'ha retornat l'autonomia a Escòcia mitjançant una llei del parlament britànic i es podrà acceptar una consulta d'autodeterminació si triomfen les tesis del Partit Nacionalista Escocès. En el sistema jurídicopolític anglosaxó és habitual recórrer als principis democràtics inspiradors de l'ordenament jurídic per resoldre problemes no previstos per la legislació vigent. L'apel·lació a la voluntat dels ciutadans per decidir el futur d'un territori també s'ha dut a la pràctica recentment en el cas de Gibraltar, que el 30 de novembre de 2006 ha aprovat un text constitucional (amb el

66% dels vots favorables) basat en el dret a l'autodeterminació que manté la sobirania britànica, però no avança en la descolonització del territori ni modifica l'estatut internacional del penyal. Als països escandinaus també prospera aquesta via de la devolució com ho proven els acords adoptats el passat 2005 pels parlaments suec, noruec i finlandès (no així el rus) reconeixent el poble sami i els seu dret a l'autodeterminació, el qual es concreta en l'atorgament de dret culturals i de protecció del seu territori.

Una segona via per aplicar el dret d'autodeterminació s'obre quan existeix un conflicte armat i les parts accepten recórrer a aquest procediment per a la resolució final del mateix. Aquest ha estat el cas dels acords de pau d'Irlanda del Nord subscrits l'any 1998 que preveuen la celebració d'un referèndum sobre la reunificació d'Irlanda, encara sense data. També en la jurisprudència del Tribunal Europeu dels Drets Humans s'ha invocat esporàdicament aquesta via, com en el cas de la sentència de 9 d'abril de 2002, quan el Tribunal d'Estrasburg afirma que un partit (en aquest cas el kurd HEP, Partit del Treball del Poble) no se situa fora del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals pel sol fet de compartir postulats amb una organització armada. El TEDH accepta que els principis defensats pel HEP, com el dret d'autodeterminació, no són contraris als principis fonamentals de la democràcia i s'ha de

possibilitar que es tractin en un marc democràtic evitant que la seva defensa sigui monopolitzada pels moviments armats. Basant-se en aquests raonaments l'esmentat Tribunal va revocar la decisió de Turquia d'il·legalitzar l'HEP. I podria perfectament ser invocada per resoldre el contenciós pendent sobre la il·legalització de Batasuna.

En tercer lloc, s'ha obert també la via de la protecció de les minories nacionals, que és substancialment diferent de les anteriors ja que en aquests casos allò que es protegeix no és tant el dret d'autodeterminar-se d'un subjecte col·lectiu sinó el respecte dels seus drets individuals per part de l'estat en el qual està integrat. L'any 1994 es va aprovar la Convenció marc per a la Protecció de les Minories Nacionals per part del Consell de Ministres del Consell d'Europa, tractant per aquesta via de transformar els acords polítics de l'Organització de Seguretat i Cooperació Europea en un tractat internacional amb la voluntat d'establir un estàndard mínim de garanties per a les minories nacionals, sens perjudici de la sobirania i la integritat dels estats. La Resolució de l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa de 26 de setembre del 2002, atorgant la protecció a la minoria francòfona en territori flamenc, suposa que per primer cop s'aplicava la doctrina proteccionista de les minories nacionals en l'àmbit territorial d'Europa Occidental, obrint les portes per que aquest precedent sigui invocat pels catalanoparlants de la Catalunya Nord, per exemple.

En resum, les nacions sense estat dins del territori de la Unió Europea poden construir fórmules de poder polític propi, de geometria variable, aprofitant les possibilitats de governança multinivell (comunitari, estatal, regional i local) i transfronterera que ofereix el sistema comunitari. Aquestes expressions potencials d'autodeterminació interna poden en el futur completar-se amb l'exercici de referèndums d'autodeterminació externa, és a dir, amb reconeixement internacional si els criteris per resoldre conflictes nacionals en la perifèria de la Unió es traslladen al seu si. Per que això sigui possible caldrà l'acord de l'estat afectat per la consulta.

En el context europeu actual es poden observar tres vies a través de les quals els pobles sense estat propi poden plantejar les seves reivindicacions nacionals

L'ASPECTE INTERN: ELS ANTECEDENTS NACIONALS

L'aspecte intern d'un procés d'autodeterminació té, al seu torn, també dues vessants. D'una banda, com es planteja el seu exercici en el marc polític institucional i, de l'altra, com s'insereix en la construcció social de la nació emergent. Pel que fa referència als antecedents històrics de la reivindicació del dret d'autodeterminació, cal insistir en que ha estat una constant en la política catalana del primer terç del segle passat⁶. Aquest principi fou incorporat a l'ideari dels partits republicans de l'època com és el cas d'Estat Català, Esquerra Republicana de Catalunya, i dels grups marxistes com el Partit Comunista Català i la Unió Socialista de Catalunya⁷. El preàmbul de l'Estatut de Núria ja el recollia quan fou sotmès a referèndum l'agost del 1931, aprovant el projecte d'Estatut abans d'enviar-lo a les Corts Generals per a la seva tramitació definitiva. Això és el més semblant a un acte de sobirania fet des del Govern de la Generalitat en condicions de normalitat democrà-

tica de tot el període republicà⁸. Les Corts republicanes no acceptaren aquest referència, tot i la legitimitat popular que portava incorporada, i desaparegué del text que finalment entrà en vigor. El cop d'estat militar i la guerra liquidaren la legalitat republicana i l'intent del Consell Nacional Català de presentar el cas català a la conferència de San Francisco, l'abril de 1945, preparatòria de la constitució de les Nacions Unides, no prosperà. El franquisme va trencar la cultura política del país autocentrada en la recerca d'una fórmula de poder polític propi i sota la dictadura es va produir un procés de substitució del catalanisme per l'estatisme com a àmbit de referència

En primer lloc la via de la devolució, del restabliment de les institucions pròpies d'autogovern a les nacions que ja en el passat disposaven d'estat

política que va suposar la postergació de la reivindicació del dret d'autodeterminació⁹. L'Assemblea de Catalunya reivindicava el restabliment de l'Estatut d'Autonomia del 1932 com a pas previ a l'exercici del dret a l'autodeterminació, però no era un moviment centrat en aquest objectiu.

La transició va diluir les referències al dret d'autodeterminació que figuraven en els idearis de la majoria de partits d'esquerres catalans i ni la Constitució ni els estatuts van recollir aquest dret. Únicament Esquerra Republicana de Catalunya, amb Heribert Barrera, i el senador independent Lluís Maria Xirinacs va defensar l'aplicació d'aquest dret al poble català. La

qüestió de l'autodeterminació es va soterrar fins que Josep-Lluís Carod-Rovira en nom d'ERC, va presentar amb motiu del desè aniversari de l'aprovació en referèndum de l'estatut del 1979 una proposta per reactualitzar el dret legítim del poble català a l'exercici de l'autodeterminació nacional. La resolució adoptada per la Comissió d'Organització i Administració de la Generalitat i Govern Local del Parlament de Catalunya, de 12 de novembre de 1989, (va ser consensuada amb CIU i IC, que hi votaren a favor, mentre el PSC ho feia en contra, i el PP no participà en la sessió), declara que «l'acatament del marc institucional vigent, resultat del procés de transició política des de la dictadura a la democràcia, no significa la renúncia del poble català al dret a l'autodeterminació, tal i com estableixen els principis dels organismes internacionals i es dedueix del preàmbul de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979. Afirmar, per consegüent, que en el moment que ho cregui oportú, i a través de les actuacions previstes en el mateix ordenament constitucional, podrà incrementar les quotes d'autogovern fins allà on cregui convenient i, en general, adequar la regulació dels drets nacionals a les circumstàncies de cada moment històric».

Aquest pronunciament no ha tingut repercussions posteriors ni ha estat emprat com a precedent de cap projecte de superació del marc estatutari vigent que realment s'hagi posat damunt la taula en el moment de revisar l'Estatut del 1979. Esquerra, que va elaborar l'any 1999 un Avantprojecte d'Estatut Nacional de Catalunya¹⁰ incorporant com a novetat un règim d'estat lliure associat renuncià a aquest plantejament a l'hora d'encetar realment la reforma estatutària. Del nou Estatut ha desaparegut la referència indirecta que en el preàmbul es feia al dret d'autodeterminació en el text aprovat pel Parlament de Catalunya el 30 de setembre del 2005. En la darretera fase de debat estatutari al Principat també s'havia introduït l'apel·lació als drets històrics com a fonament de les reivindicacions nacionals catalanes¹¹, menció que va ser suprimida en el redactat final.

Des dels anys seixanta l'hegemonia ideològica ha estat en mans dels nuclis intel·lectuals que, combinant marxisme abstracte, elitisme social i estatisme polític, han postergat la qüestió nacional. Llevat d'excepcions (Montserrat Guibernau per exemple), ha predominat l'apriorisme i la desvinculació respecte de l'anàlisi de la realitat catalana. Revistes com *Autonomies* o fundacions com la Pi i Sunyer, monopolitzades per la nomenclatura propera a l'estatisme polític, publiquen reiteradament estudis dedicats a refutar el dret d'autodeterminació i es desenten de les reflexions que cerquen analogies en el dret comparat. En canvi, el dret d'autodeterminació ha estat objecte d'estudi per part d'estudiosos del nacionalisme català com Fèlix Cucurull¹² o Albert Malaret¹³. Des de les entitats cíviqes s'han organitzat nombrosos simposis sobre el seu contingut i forma d'aplicació com la conferència internacional d'experts organitzada pel Centre UNESCO de Catalunya l'any 1998¹⁴, la Conferència de Nacions sense Estat d'Europa (CONSEU) que va aprovar l'any 1998 la Declaració Universal dels Drets Col·lectius dels Pobles¹⁵, les Jornades per l'Autodeterminació del Poble Català organitzades l'any 1999¹⁶ i el Tercer Congrés de Cultura Catalana¹⁷ de les conclusions del qual va néixer el Fòrum Català pel Dret a l'Autodeterminació¹⁸. Tot aquest potencial teòric i argumental constitueix un bagatge suficient per què els partits centrin el discurs polític en el dret a l'autodeterminació.

Una segona via s'obren quan existeix un conflicte armat i les parts accepten recórrer a aquest procediment per a la resolució final del mateix

EL DRET D'AUTODETERMINACIÓ COM A PROCÉS SOCIAL DE CONSTRUCCIÓ DE LA NACIÓ

Un cop esgotat el debat estatutari, es comencen a plantejar en l'escena política catalana propostes de caràcter sobiranista. Per una banda, entitats cíviqes com «Sobirania i Progrés» i la «Plataforma pel Dret a Decidir» van engegar una campanya de recollida de signatures sol·licitant la transferència a la Generalitat de Catalunya de la competència per convocar consultes populars a fi i efecte de poder, arribat el moment, celebrar-ne una perquè el poble català decideixi el seu futur polític. Aquesta és una reivindicació que, primer de tot, ha de ser acceptada pel Parlament de Catalunya i, en segon lloc, sol·licitada a les Corts espanyoles, que difícilment s'avindran a cedir-ne la competència. Un referèndum en aquest sentit serà, en tot cas, el final d'un procés de canvi institucional més que el seu inici. Per altra banda, es prepara un projecte de reforma constitucional en sentit federal per part d'ERC. Atesa la correlació de forces a nivell estatal no hi ha cap possibilitat que prosperi un reforma constitucional que introdueixi la plurinacionalitat de l'estat i, en canvi, suposa des d'un punt de vista independentista centrar els esforços en la transformació del conjunt estatal. L'Estat espanyol ja ha arribat al seu màxim descentralitzador amb les reformes estatutàries engegades el 2006, en cap de les quals no es reconeix l'existència del poble català com a subjecte de drets col·lectius i ni tant sols s'ha consolidat la unitat lingüística del català.

La campanya per la transferència de la competència per convocar referèndums i la proposta de reforma constitucional són, doncs, dues iniciatives de caràcter essencialment jurídic que

per si mateixes no donen consistència a un projecte d'autodeterminació. Fonamentalment, aquest consisteix en un procés de formació d'una voluntat col·lectiva mitjançant la generació de vincles de solidaritat interna al si de la comunitat que ha de decidir el seu futur polític. És un procés evolutiu d'autodecisió i alhora un procés polític en el sentit d'enfrontar-se a l'ordre establert que l'Estat representa. La societat catalana és d'una complexitat desconeguda fins ara: viu un intens creuament d'identitats, relacions de superposició i de col·lisió, tant a nivell col·lectiu com individual, que provoca reaccions diverses que van des de l'assimilació al patró dominant espanyol a la integració conscient en la catalanitat, passant pels sentiments d'identitat complementària que manifesten molts ciutadans. Els Països Catalans viuen una transformació social accelerada en la que els canvis demogràfics, econòmics i culturals es produeixen en una situació de dependència respecte a un ordre estatal que dificulta la capacitat de cohesió social i d'integració nacional que es pugui desenvolupar des de les entitats locals i les institucions autonòmiques.

Finalment, s'ha obert també la via de la protecció de les minories nacionals, tot i que allò que es protegeix no és tant el dret d'autodeterminar-se d'un subjecte col·lectiu sinó el respecte dels seus drets individuals

Davant el repte de la societat multicultural, un projecte d'autodeterminació ha de ser necessàriament un procés d'articulació nacional socialment inclusiu que vagi bastint uns consensos socials compartits sobre dos pilars: prosperitat i llibertat. En contraposició a això, la idea d'Espanya es fonamenta bàsicament en la defensa de l'ordre establert, i mostra poca capacitat d'innovació i convivència amb les altres identitats presents en el territori estatal, ja siguin catalans, bascos o nouvinguts. La reordenació del poder econòmic, polític i mediàtic operada per l'Estat espanyol en els darrers trenta anys ha devaluat en tots els ordres el pes polític i econòmic dels Països Catalans. Entre la població hi ha una percepció molt estesa d'aquest retrocés que s'expressa de diverses maneres: des de l'angoixa pel futur de la

llengua a les revoltes ciutadanes contra el mal funcionament dels serveis públics de titularitat estatal (Renfe, aeroports, autopistes). L'arbitrarietat i l'unilateralisme amb els que l'Estat tracta la població resident en terres catalanes –tingui o no consciència de formar part d'una comunitat nacional diferenciada– pot crear vincles socials en defensa d'uns interessos compartits que vinculin el dret d'autodeterminació amb la idea de la causa justa. Als partits que es reclamen del catalanisme, als intel·lectuals amb compromís nacional i als agents socioeconòmics que lliguen la seva prosperitat a la del país correspon trobar els interessos comuns d'una societat catalana autocentrada i contraposar-los a les formes de continuïtat de la dependència econòmica i de la dominació política estatal que només aboquen a la desestructuració social permanent. Per què això sigui factible són necessaris espais sindicals, culturals i comunicatius que responguin a una lògica i a uns interessos no sucursalitzats en clau espanyola.

A diferència del que succeeix a Euskalherria o Galícia, els sindicats nacionals catalans són minoritaris, entre altres coses perquè els partits nacionalistes mai no hi han apostat decididament a favor i han preferit contemporitzar amb els sindicats d'obediència estatal. Un exemple és el cas d'Avalot-Joventuts d'UGT que es va crear fa deu anys a partir de membres de les JERC. Tampoc

existeixen mitjans favorables a les tesis independentistes catalanes i en canvi hi ha centenars de subscriptors catalans solidaris amb el diari en euskera *Berria*. Les organitzacions empresarials catalanes, malgrat l'actitud adversa als interessos catalans que ostensiblement manifesta la CEOE, no se n'han desvinculat. En el terreny de la vida associativa local, no existeix cap entitat, (llevat de l'assemblea de regidors dels Països Catalans que reuneix esporàdicament la Institució Joan Fuster), que agrupi càrrecs electes independentistes amb voluntat d'anar més enllà de les funcions corporatives de l'Associació Catalana de Municipis o la Federació de Municipis de Catalunya, a diferència d'Euskalherria on s'ha creat Udalbilitza com a institució nacional basca. També a Euskalherria funciona des de 2004 l'Assemblea per al Desenvolupament Nacional (Nazio Garapen Biltzarra), una entitat específicament orientada a preparar projectes sectorials concrets en àmbits com la llengua, l'agricultura, la defensa del territori i el desenvolupament local. En terres catalanes no existeix res de similar i les iniciatives sorgides des de la societat civil com la Fundació Punt.CAT, la Comissió de la Dignitat o la Plataforma de Defensa de l'Ebre que han assolit èxits concrets en les seves reivindicacions han actuat desvinculades de plantejaments de construcció nacional més amplis. La superació d'aquests dèficits de creació i d'articulació d'espais alternatius a l'ordre estatal requereix una voluntat política impulsora sense la qual les propostes a favor de l'autodeterminació estaran mancades d'arrelament social.

La construcció social de la nació comença molt abans de que hi hagi condicions per exercir el dret a decidir i implica un canvi de mentalitat política en els seus promotors. Un procés d'aquestes característiques va acompanyat necessàriament d'un debat sobre el model de societat, el paper de l'estat i els drets de les persones i dels col·lectius. El contingut i el procediment del procés d'autodeterminació dependrà de com es resolgui la connexió entre els diferents corrents del pensament polític (liberalisme, comunitarisme, socialisme i republicanisme) i la

construcció nacional. En tot cas, qualsevol plantejament relatiu al dret d'autodeterminació passa per un primer pas ineludible: reintroduir-lo en el centre del debat polític com l'eix d'un procés de construcció nacional que doni sentit tant a la gestió des de les institucions com a la creació d'espais socials nacionalment autocentrats en el món econòmic, cultural o esportiu.

L'experiència del projecte d'estatut del 30 de setembre de 2005 aprovat per les cúpules del quadripartit a última hora, en un acord conjuntural sense consistència per ser defensat davant l'Estat, demostra que sense bastir consensos bàsics entre partits i agents socials no hi pot haver projectes de canvi polític sobre bases sòlides. El text de l'any 1989 aprovat pel Parlament de Catalunya declarant la no renúncia del poble català a l'exercici del dret d'autodeterminació pot ser el punt de partida pel replantejament d'aquesta reivindicació. Gairebé vint anys després, el repte és convertir aquella declaració –que no va tenir traducció política pràctica– en un plantejament positiu compartit per partits, agents socioeconòmics i moviments socials. Aquest espai no està estructurat ni mobilitzat (la manifestació del 18 de febrer de 2006 va ser-ne l'excepció)

L'aspecte intern d'un procés d'autodeterminació té, al seu torn, també dues vessants: com es planteja el seu exercici en el marc polític institucional i com s'insereix en la construcció social de la nació emergent

i es desaprofiten les potencialitats d'una dinàmica social participativa com a via per afavorir l'aparició d'una majoria política coherent amb aquest plantejaments. A València i Mallorca s'han subscrit aquest any 2007 pactes entre agents socials i polítics en defensa de la llengua i del territori que poden servir de referents per al Principat on la dispersió i les contradiccions entre els partits polítics catalanistes estan més accentuades. La configuració progressiva d'un pol per l'autodeterminació requereix un acte fundacional, una mena de «Compromís per la sobirania», que assenyalí l'inici d'una nova etapa política.

La nació catalana és la més gran d'Europa sense estat propi (tret d'Occitània) i té unes característiques específiques que no encaixen amb cap dels processos d'autodeterminació formulats per part d'altres pobles: ni es pot plantejar com a solució d'un conflicte armat, ni com a devolució d'uns drets històrics, ni com a fórmula de protecció d'una minoria nacional. L'aspiració catalana a l'exercici del dret d'autodeterminació només es pot basar en el principi democràtic de la voluntat dels ciutadans d'una nació que no és reconeguda per l'estat del qual forma part¹⁹,

acreditant que les autonomies espanyoles no són fórmules aptes per aquesta funció, i que aquesta voluntat no té la possibilitat legal d'expressar-se democràticament a través d'una consulta popular, donant una dimensió europea a un conflicte polític que precisa d'un arbitratge comunitari entre l'estat i la comunitat nacional.

Davant el repte de la societat multicultural un projecte d'autodeterminació necessàriament ha de ser un procés d'articulació nacional socialment inclusiu

La via catalana a l'autodeterminació no pot partir d'un model preestablert ni són assumibles automàticament les experiències quebequesa, irlandesa o escocesa. En el cas català hi ha la dificultat afegida de compatibilitzar la formació un consens social sobre la catalanitat amb la necessitat d'autoafirmar-se com a comunitat nacional respecte de l'ordre social i polític espanyol.

És del tot previsible que la voluntat de construcció nacional no abastarà tots els grups socials i hi haurà una substancial franja de població identificada a la identitat espanyola en termes exclusius²⁰. A hores d'ara és una incògnita si serà possible un acord basat en mútues concessions entre els sectors favorables a l'autodeterminació i els partidaris de l'ordre estatal. I encara hi ha una segona diferència amb els casos d'altres nacions citades anteriorment: si en aquells territoris és possible un procés consensuat entre l'estat i la comunitat que vol decidir el seu futur a través de l'autodeterminació, en el cas català el plantejament efectiu d'aquesta opció comportarà previsiblement un conflicte polític i jurídic amb l'Estat espanyol que nega tant l'existència del dret com la condició nacional del poble català. Avui per avui és difícil preveure en quins termes es desenvoluparà aquest contenció i si la part catalana tindrà la coherència i la capacitat per sostenir un pols de llarg abast. En definitiva si prevaldrà la mentalitat d'ordre o el desig de llibertat.

LA QÜESTIÓ DE L'ÀMBIT NACIONAL: PAÏSOS CATALANS

En el cas dels Països Catalans, a més, la reivindicació del dret d'autodeterminació no es pot fer pas conjuntament i simultàniament per a tota la nació sinó per territoris històrics, ja que els punts de partida són diversos així com els ritmes polítics. Els Països Catalans són el punt d'arribada per a una comunitat nacional que ha viscut des de fa segles un procés d'escissió interna i de dominació estatal francesa i espanyola. No es pot fer un plantejament uniforme i apriorístic de la nació comuna ja que si bé la unitat cultural i lingüística és acceptada per les autoritats acadèmiques –i en general també socialment–, la unitat política passa necessàriament per fórmules d'articulació diverses que a hores d'ara són difícils de preveure. La bel·ligerància del nacionalisme espanyol hegemònic tant al País Valencià com a les Illes balears contra tota mostra de catalanitat subjacent en aquest territoris només s'explica pel fet que malgrat els segles de dominació estatal perviuen elements d'identitat comuna que es volen negar de la forma més brutal i accelerada possible des dels mateixos governs autònoms. Les dinàmiques polítiques, tot i que aparentment no ho sembli, estan interrelacionades i l'augment de l'independentisme polític al Principat en els darrers anys ha reactivat la consciència nacional en el conjunt dels Països Catalans i també la reacció de caire espanyolista. Malgrat totes les mancances del nacionalisme polític, és evident que no hi ha projecte viable d'alternança política, ni a València ni a Mallorca, sense el component de reconstrucció de la identitat autòctona.

La negació de l'àmbit nacional dels Països Catalans ha estat un objectiu d'estat des de la reforma política. Així, mentre la realitat socioeconòmica de l'eix mediterrani té una renovada vitalitat, malgrat la planificació radial de les infraestructures i les telecomunicacions pensades per imposar un marc estatal arbitrari, l'ordre polític no estalvia esforços per separar aquests territoris. Abans de poder formular un plantejament en termes d'autodeterminació la prioritat immediata passa per restablir la possibilitat d'un futur econòmic i cultural autònom davant l'intervencionisme estatal i la provincianització que sigui socialment majoritari. Tant a les Illes com al País Valencià hi ha un sentiment de lleialtat immediata a la identitat autòctona que la política espanyolitzadora intenta girar contra la catalanitat cultural comuna i que les propostes del nacionalisme polític local no han aconseguit en els darrers trenta anys presentar com a compatible amb un marc de referències més ampli com és el dels Països Catalans. En tot cas, si les forces polítiques autòctones aconsegueixen invertir a curt termini la dinàmica assimiladora del nacionalisme espanyol, qualsevol projecte de convergència entre els territoris de la comunitat nacional catalana passa necessàriament per la lliure decisió dels seus ciutadans.

Als partits que es reclamen del catalanisme, als intel·lectuals amb compromís nacional i als agents socioeconòmics que lliguen la seva prosperitat a la del país correspon trobar els interessos comuns d'una societat catalana autocentrada

NOTES

1. Raimon Escudé ha documentat tots els casos en els quals s'ha aplicat una consulta popular d'autodeterminació en una contribució a l'obra col·lectiva *El dret d'autodeterminació, avui*, Proa, Barcelona, 2005.

2. Veure de José WOERHLING, «El juicio del Tribunal Supremo de Canadá sobre la eventual secesión de Quebec», *Revista Vasca de Administración Pública*, 54, 1999.

3. Veure, entre d'altres, els textos de Carmen CHACÓN «El dictamen sobre la secesión de Quebec: un comentario», Barcelona, Fundació Pi i Sunyer, 1999 i també Pablo PEREZ-TREMP «El marco (a) constitucional del debate sobre la secesión del Quebec», Barcelona, Fundació Pi i Sunyer, 2004.

4. Veure els comentaris sobre el Pla Ibarretxe en l'obra de Xabier EZEIZABARRENA, «La ciaboga infinita: una visión política y jurídica del conflicto vasco», Donosti, Aberdania, 2005.

5. Francisco LETAMENDIA, «La intervención de la Unión Europea en conflictos nacionales internos de carácter transfronterizo: dimensiones normativas», comunicació presentada a la conferència internacional *Democracia, ciudadanía y territorialidad en las sociedades plurinacionales*, organitzada per l'Institut Internacional de Sociologia Jurídica de Oñati, març del 2007.

6. Aquesta influència es pot percebre en la constitució separatista de l'Havana de l'any 1928 comentada en l'obra de Joan FERRAN OLIVA *La Constitució catalana de l'Havana*, Lleida, Pagès editors, 2005.

7. Vegeu l'obra avui exhaurida de Josep Benet, (publicada amb el pseudònim de Roger Arnau), *Marxisme català i qüestió nacional catalana (1930-1936)*, Edicions Catalanes de Paris, 1974.

8. Vegeu de Francesc MASPONS I ANGLASELL el dictamen «La Generalitat de Catalunya i la República espanyola» datat el 1932 i reeditat el 2006 per la Generalitat de Catalunya, amb comentaris de Ferran Armengol i Hèctor López Bofill, dins la col·lecció *Història i Pensament*.

9. Vegeu Jaume RENYER «L'exili català del 1939: les actituds dels partits d'esquerra davant la reivindicació nacional», dins l'obra col·lectiva *L'exili català del 1936-1939. Noves aportacions*, coordinada per Enric Pujol i editada pel Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2006.

10. Jaume RENYER i Josep Lluís CAROD-ROVIRA, *Avantprojecte d'Estatut Nacional de Catalunya*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2000.

11. En l'article «Mentides i drets», aparegut el periòdic digital *Racó català* el 22 d'agost del 2005, Francesc Ferrer Gironès feia una raonada defensa de la vigència i del significat dels drets històrics el nucli dels quals era la noció de llibertat que bategava en les «Constitucions i altres drets dels catalans».

12. Fèlix CUCURULL, *L'autodeterminació de Catalunya*, Barcelona, editorial Tibidabo, 1991.

13. Albert MALARET, *Supervivència nacional i dret a l'autodeterminació*, Barcelona, Columna, 1998.

14. Vegeu l'informe de la reunió internacional d'experts celebrada a Barcelona el 1998 sobre *The implementation of the right to self-determination as a contribution to conflict prevention*, editat pel Centre Unesco de Catalunya el 1999.

15. La Declaració Universal dels Drets Col·lectius dels Pobles es pot trobar dins l'obra de Jaume RENYER *El dret d'autodeterminació del poble català*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2004.

16. Les ponències presentades a les Jornades es poden trobar a l'obra col·lectiva *Exercir l'autodeterminació. Perspectives per al poble català al segle XXI*, Lleida, Pagès editors, 2002.

17. Els treballs d'aquest congrés es van publicar en el llibre col·lectiu *Països Catalans, segle XXI*, Lleida, Edicions El Jonc, 2000.

18. Podeu trobar tota la informació sobre el FOCDA al web www.focda.catalunyaonline.com

19. La teoria de l'elecció de Philpott i Nielsen estén al terreny col·lectiu el principi d'autonomia individual del pensament liberal-democràtic entenen l'autodeterminació com dret bàsic de tot grup humà. Veure les aportacions d'aquesta autors dins l'obra de M. Moore, *National Self-determination and Secession*, Oxford University Press, 1998.

20. Jaume RENYER, «Anticatalanisme i catalanofòbia: els símptomes d'un conflicte», *L'Espill*, 24, hivern 2007.